

NÉMETH LÁSZLÓ

Szabó Lőrinc

Akik azt vitatták, hogy művészet s erkölcs egymástól független dolgok, gyakran dobták oda érvül a nevét. Itt van Szabó Lőrinc! — s a szeretet itt egy mohó, mindent kipróbálni akaró, örök serdülőt festett —, hogy az ellenszenv mit, azt nem kell tán emlékezetbe idézni... De amikor az ember a verseit olvassa — folytatták — s itt még a zabláját harapó gyűlöletnek is el kellett ismernie, hogy annak a tökéletességére nem bírja rábizonyítani, amit az emberben kifogásolt.

Én nem tudom, s nem akarom eldönteni, hogy a kétféle nagyság s erkölcs mennyire válhat szét egyetlen emberben, azt azonban érzem, hogy Szabó Lőrinc épp az ellenkezőre lehet példa; arra, hogy a művészt nagyra csak erkölcsi tulajdonságok tehetik.

Vannak költők, akik mint Tóth Árpád, Csokonai, egy édes szívet megejtő zenét kaptak a természettől hozományul. Szabó Lőrinc nem volt ilyen, indulásunk idején a magyar vers érzékiségéhez szokott fülem zenétlen, vagy inkább gépzenész költőnek érezte, mint a keringő gramofonlemez, mondtam én is a verseire, még a fel-felcspásai is ahhoz hasonlítanak. — Más költők, mint Arany vagy Tamási, egy szép beszédű táj nyelvét hordják első szájnyitásban már, Szabó Lőrincben nem fületünk föl efféle magyar gazdagságra. Az olyan költőket, mint Ady, mintha a történelem, a nemzeti geológia mélyréteges túródése vetné fel; — Szabó Lőrinc még a debreceni kálvinizmusát is letisztogatta magáról, s azt mondta: hazája ott van, ameddig az agya ér. Van, aki mint József Attila, egy új, addig meg nem szólalt társadalmi osztály hangját kapja újdonsággul; — Szabó Lőrinc mindig csak magáról, vagy legalábbis a maga nevében beszélt. Szabó Lőrinc gondolatait, ha a fogalmazást lehántjuk róla, a múlt század Schopenhauer olvasói is elmondták. Még azt sem mondhatjuk, hogy egy állandó vibrálásban élt volna, mint Petőfi, inkább tudósa volt a lírának s ciklusokban gondolkozott. Hogy ne szaporítsuk a negatívumokat: nem az a költő volt, aki látható adottságaival hódít meg, s ha ma mégis az említettek közt, sőt fölöttünk érezzük őt, ha ritmusáról azt mondhatjuk, hogy csupa gyors, emelő szárnycsapásból áll, céljaihoz a legtökéletesebb, nyelvéről, hogy a legpontosabb és legárnyaltabb, s mint Petőfinél, ballasztá vált költőiségét vedlette le benne a magyar nyelv, társadalmi hitelességéről, hogy egy népes, másutt nem ábrázolt embercsoport, a városra szakadt vidéki leghívebb megszólaltatója, magyarságáról, hogy abban az ázsiai vér örök vergődése szándéka ellenére is megfigyelhető, a nagy „eszmékben” gondolkozásáról, hogy senki sem kerülte el úgy a baconi idolumokat, eszmék és hangulatok kikerekítését s torzítását; akkor e demoszthészi fölülkerekedést, hiányait vagy épp fogyatékoságait néhány olyan tulajdonságának kell tulajdonítani, amelyek a név köznapi értelmében talán nem is az ember magasabb kibontakozását szolgálják, de mégis csak erkölcsiek.

A harmincas-negyvenes években, amikor a népi mozgalomnak erényeivel együtt már bizonyos hibái is kezdtek megmutatkozni, gyakran állítottam hol őt, hol Shakespeare-t vagy Rabelais-t például a népi íróink elé. Én szerintem ők az igazi népi írók.

Ebben az évben lenne 75 éves Szabó Lőrinc. Emlékezetére közöljük Németh László 1957-ben, a költő halála után írt és eddig nem publikált tanulmányát.

Mert mi a jellemző a népből feltörő emberre általában? A mohóság, amellyel az őseiben, gyerekkorában nem ízlelt világot, s ha szellemi ember, természetesen a szellem világát is, birtokába igyekszik venni. Népi íróink nagy részénél ez a mohóság nem terjedt ki a kultúra dolgaira, vagy ha igen, ott bizonyos önelégült, ítélkező kedv tompította.

Szabó Lőrinc — a mozdonyvezető fia — sosem hangsúlyozta különösképp származását, sem a lennthagyottakhoz szító hűségét; annál jobban hasonlított, csak óráiban, arra a sok-sok ezer városi életbe, kultúrába beszabadult kisemberhez, akiknek gyermekeit, mint polgári-kereskedelmi iskolák orvosának annyi alkalmam volt megfigyelni. Csak nem a csizmát hordó népi entellektüelek, hanem egy Bartók, Babits, Kosztolányi mellé kellett őt állítani; — akármennyire közel érezte is magát azokhoz eszményeiben, érdeklődésében, eltanult intellektuális fegyelmében, az, amit ő kalibánnak érzett magában — természetüknek ősemberi nagysága s érdeklődésének, szorgalmának ahogy ő mondta, epileptikus jellege — megkülönböztette e másod-, harmadnemzedékes értelmiségi emberektől...

Azok közt, akiket én ismertem, tán Móricz Zsigmondban volt meg még ez a bősz népi felhajtó erő. De mennyivel nagyszerűbb szervezet, igen, mondjuk csak ki: őserőbb volt az övé. Aki úgy látta őt, ahogy mi, s annyiszor s nemcsak az utolsó években: amint félig a hátán ülve, a társaságtól elváltan, szórakozott gyorsírás jeleket ír maga elé a levegőben, az furcsálva társítja e fáradt ember képéhez az őserő szót. De gondoljon arra, mit élt, mit dolgozott — s ami a fő, mit szenvedett — ez az ember, próbálja szinte kilowattokba áttenni az ömlő, küzdő energiát: egyszerre igazat ad nekem, hogy ilyen fizikum nem sok mozgott még a bölényekben bő magyar művészvilágban sem. Foglalkozása az újságírás, a leghajszásabb, legidegesezőbb — nem is tudom, hogy a lírát s ezt egyszerre s tartósan csinálni bírta volna valaki. „Úgy fogunk megmaradni, mint akik tobzódtunk a pénzben, amíg ők nélkülöztek, holott mi voltunk a rabszolgák, akik nem bíztuk a jószerencsére a családunkat s ők dúskáltak a szabad időben s felelőtlenységben.” S valóban, Szabó Lőrinc, aki lírájában, mint rossz férj örökítette meg magát, egyike volt a legkiválóbb családapáknak. Pedig milyen igényes, nehéz család volt az, mit kellett annak a fizetésen felül is előteremteni. Mint Balzac regényeinek, a fordítások nagy részének — a magyar irodalom közül kettő sem fordított ennyit, mint ő — a pénzhány, a jövő elseje s a közeli adósság volt a műzsája —; ő valóban a szívével talpalta a cipőt, s maga volt a rét, melyről elindult s tányérjukra érve pecsenye lett a borjú —; valóban ujjja világított nekik égve, mint tíz gyertya... S azon túl persze még rossz férj is volt. — A huszonhatodik év, e párhuzamos másik házasság siratója csak egy viszonyra, kétségkívül a legerősebbre vet világot a sok közül, amely mindig gyanússá tette az asszonyokat, akikhez bevitte az embert, vagy a kórházi ágynál ott talált. Volt ereje kikaparni ezt is, mint annyi mindent — gyönyörű könyvtárát, Wagner-esteket az Operában, egy dalmáciai utat, hogy az első magyar író, aki repülőgépbe szállt. S volt ereje, amíg volt, elviselni a megaláztatást, amely már a szerkesztőségi években odaszegődött hozzá, s egyre eredményesebbé vált.

S mily soká haldoklott. Két trombóvizist élt át — az elsőt hat-hét éve, s közben mindenütt ott volt, mint az inga, járt-kelt, mindent látni, mindent élni akart, s egy másik bárdnak, a rákbetegségnek s tán a maga segítségének kellett őt leterítenie...

Ha megkérjük, mi tette képessé minderre — igen szívós, nagyszerű szervezet. De azontúl valami más is: az olthatatlan kíváncsiság. Mi voltam? A szivacs szomja, írja a Tücsökzenében. S ez a mindent fölszívni akaró szivacsoszomj, nem csillapult benne, nem szűnt meg ifjúságával, legföljebb tudatosává vált. Mert ez a kíváncsiság nem az eleven, kifelé élő, nagy erejű ember mindent megérintő érdeklődése volt, hanem sajátos, bonyolult, a szó legmagasabb értelmében vett riporter kíváncsiság, amelyben a számadással tartozó szellem figyelte a fizikum és elme kalandjait. Az élet igazi megfigyelése azért nehéz, mert ahhoz magunknak kell teljes szenvedéllyel részt vennünk benne, s vagy az odaadás s vele a tapasztalat lesz bággyadt, vagy a szemlélet összekuszált. Ő azonban fokról fokra ránevelte magát, hogy amibe érzékiség, majd a szellem igényei belevitték, azt mint valami maga által felidézett kísérletet

figyelje is. Nem láttam embert, aki olyan összetört tudott volna lenni, mint ő — a játékokban, de főleg a szenvedésben, dühkitörésben nyoma sem volt a színjátszásnak, s mégis, aközben is ott dolgozott benne a figyelő szem, a zsákmányra éhes riporter, akire nem szakadhat olyan borzalom, hogy abból valami érdekes, tanulságos, vagy megrendítő „hírt” ki ne szedjen. A tudás, megélés és tudói ellenőrzés nála így fokról fokra szinte kísérteties egységbe került. Hallgassuk meg, amit az izülete gyulladásáról írt: — semmi sem volt igazibb, mint az utolsó kínjai, de a szenvedés hitelessége mellett ott érezzük benne a szellem büszkeségét is: ugye lefüleltem — annak tárgyilagossága erősebb volt, mint az ő gyöttrése.

Meg kell ismernem minden emberit, ha üdvre, ha pokolra tanít — írja szonetteké vált gyásza derekán. S ez az a pont, ahol az élet és kultúra szomszédja erkölcsi erővé válik, amibe indulásakor az ifjú test rántotta bele a szellemet, arra most a szellem kényszeríti rá, a hír, az okulás, végeredményben a vers kedvéért a hanyatló fizikumot. Gyönyör és kötelesség, fájdalom és okulás ritkán forrt így egyggyé. Ez tette olyan meghatóvá betegségét is. Ha vállalta volna a szűkebb, mozgástanalább életet, tán soká húzhatta volna, de a halál közele őt még nagyobb, még mohóbb tapasztalatszerzésre indította. Minden társaságban ott volt, ahányszor telefonált: vagy érkezett vagy épp utazott el. Akkor is ott akart lenni, ha a dolgokban már részt venni nem tudott, jártatni rajta a szemét, az esztét. Tavaly novemberben egyszer én kísértem haza az Írószövetségből. Senki sem kívánta tőle, hogy ott legyen, megtegye a hét-nyolc kilométernyi utat — gúnyolódva hallgassa a beszédet, amely szóködként folyt el a tudata előtt. De ő elment, hazafelé jövet egy ismerőshöz tértünk be pihenni, aztán a nitromintet szedtük be, a Hattyú utca kapaszkodóján, közben arról beszélt, hogy lassan elfelejti a nyelveket is... Szóval, hogy is voltak azok a pontok, derengett föl benne két tabletta közt a riporter kötelességtudat, hogy abból a sok zavaros beszédből, amiben ott négy-öt órát ült, a lényeget Lócinak — vagy ki tudja, az emberiségnek — rossz agyával mégis megjegyezze.

S ez az alapvető tétel, hogy az írónak, bármibe kerül is, mindent ismernie kell, amelyhez elérhető s mohóság alakult át kemény, parancsoló erkölcsül, átvezet a másik nagy elvéhez, hogy az élet riporterének, az önmaga felidézett kísérlet tudósának azt, amit élményeiből megfogott: szabatosan, a maradandóság követelményeivel számot vetve kell megfogalmaznia.

Mesterségtudás volt tán másban is akkora — de ilyen fokú mesterségtisztelet, mint benne, magyar íróban nem tapasztaltam. S itt megint származása jut eszembe, tán az ácsfi Móricz volt ilyenféle viszonyban, mint ő, a mozdonyvezető gyerek — aki apján át bele is lát a száguldó gépbe, amelyre apja a kart lenyomni felülteti —; még az első nemzedék, az iparba betörő népek friss kíváncsiságával lesi a titkot, a szabályokat, melyek olyan egyszerű eszközökkel, mint fejsze és collstock házat, jól olajozott vasdarabokból száguldó gépet csinál. Ezek az iparosfiak még létük mélyén hordják a tapasztalatot, amelyet a latin nyelv az *ars* szóval fejez ki, egyforma névvel, illetve a mesterségeket és a művészetet s hiába mond nekik bármit az esztétika, nem tágítanak attól a hitüktől, hogy a művészet, az, ami a lelkesedést maradandó művé teszi, voltaképp bizonyos betartandó szabályokból, fogásokból áll.

Ez a reménykedő mesterségtisztelet viszi őt a nagy Babits felé. Babits úriúri mesterségtudása egészen más természetű volt, mint az övé, az alapja rendkívül biztos ízlés, mely a legbizarrabb kalandjaiban is megőrzi a kisiklástól, éltetője a proteuszi változás, átalakuló kedv, amely minden formát magára akart ültetni, valamint a nyelvtelenség, amely az emberi szellem minden nyelvét, a matematikát épp úgy, mint a műfajokét, mint a magáét akarta beszélni. Babits: könnyedségében, indázásában s belső biztonságában leginkább Weöres Sándorhoz hasonlított. Szabó Lőrinc szemében azonban — s nem oktalan —, ő jelentette azt a kényesebb, gyengébb, de finomabb idegrendszerekben kialakult művészi kapcsolatot, amelyet ő meg akart lesni, a maga robusztusabb élete, gyakorlata számára elrabolni. Mint mindnyájunknak, neki is Ady volt az ébresztője. „Előbb Ady tanított, a nagy szertelen, a hős, a lázadó, a sötét angyal és a fenséges tragikus gesztusok. Babits csak később, lassan, viharok és romantika nélkül; szavai észrevétlenül tudták hajlítani a gondolatot, édes

kényszerük gyémántkeményen szabta mindenütt az igaz utat.” Voltaképp egy alkati cserebomlás ment itt végbe. Szabó Lőrinc sokkal közelebb állt Adyhoz, mint Babits-hoz, témái is, az életvágy, gátoltság érzése, a halálra való elernyedés, a nem levő Isten hiánya is közösek. De művészi ösztöne: Babitsban érzi, a „gyémántkemény” törvényt, az igazi utat, amelyen a tökéletesség felé haladni kell, egy életen át hozzá-tapadva, vele lakva, vágyódva utána neveli rá magára, mint szabályt és fegyelmet, ami a másokban a természetes környezet ajándéka volt. A fordított s tán kémiai folyamat ez, mint ami tán kevésbé szerencsésen, e sorok írójában folyt le, aki Babitshoz állt sokkal közelebb, s Adyt, az ő örökségét tartotta számon egy életen át.

S ez a népi mesterségtiszteltet nem kopott meg benne akkor sem, amikor már ő volt a mester. Büszke volt a mesterségbeli ismeretkincsre, a tudott, idegzetében hordott fogásokra, a szabályok értelmében persze titkolta is ezt a büszkesége, de ha mesterségbeli kérdésekről mert valaki a jelenlétében beszélni, arca azt a kifejezést öltötte, mint a nagy belgyógyász professzoré, aki előtt a társaságban a trumáról talál valaki beszélni, vagy a gépészé, akinek parasztok nézegetik, kerülgetik a centrifugá-ját, nyomásmérőjét. De ő nem volt olyan, mint Móricz, aki szinte élvezte, paraszt módra magának tudta, amit tudott s eltüntette a műhelyét. Ő szívesen tanított. Amikor először voltam benn nála a Magyarországnál, ott egy falihirdetmény magyarázta az újságíróknak, hogy mikor kell lennet és volnát használni. Az én stílusomat is megbírálta mindjárt: A próza inkább legyen kopár, csak itt-ott egy-egy virág — amit sajnós azóta sem tanultam meg... Együtt tanítottam egy azóta elpusztult tanárral, aki már a harmincas években oroszról fordított. Odaadta a paksamétáját, mond-jak véleményt róla. A fordítások nem voltak rosszak, de túlságosan jók sem. — Így kellene fordítanod — emeltem ki egy sikerült, csupa villódzó darabot. De becsületes ember volt, bevallotta, hogy ez voltaképp a Szabó Lőrinc kezényoma: ő dolgozta át vele együtt, s a javító tollat kormányozva a megfelelő törvényekbe is beavatta, egy kávéházi asztalon. Füredi szállásadójának, akit szükségfordítás kenyérkeresetre szorított, reggelenként kollégiumot tartott nyelvhelyességből, s a többi titokból, s még az utolsó évtizedben is jártak hozzá költők, akik nyilvánosan aligha vállalták volna, hogy hozzájárnak, de tőle vették át a legegyszerűbb verselési szabályokat, s az etikai szabályt, hogy mit nem szabad egy írónak, ha mondja is, leírnia...

Órjási műfordítói gyakorlata tovább gyarapította a tudóst, hogy az első mestert a mesterek egész kollégiumává alakítsa át. A legtöbbit Baudelaire-től tanult, akinek Les Fleurs du mal-ját mint diák kölcsönkönyvként másolta le, s ő bátorította fel a városi színek, a csatornamunkások megverselésére. Shakespeare-től azt tanulta, hogy az absztrakciók nem okvetlen szűkítik, modernebbé is tehetik a verset, s a magyar szerelmi lírának ez a csúcsa aligha készül el Shakespeare szonettjei nélkül. De a bátorságnál még fontosabb volt az óvatosság, amit a fordított anyag egészéből tanult; látta, milyen versek azok, amelyek elállnak, bírják az időt, s melyek azok, amelyek romlékonyak, minden akkori időszerűségek ellenére is érdektelenné válnak. „Romlékony” hallottam tőle többször is az örökkévalóságból kirekesztő jelzöt. Időnként például tele volt politikai indulatokkal, de politikai verset szinte alig írt, a politikai költészet az ő tudása szerint romlékony. A költőket, az írókat, akik az elállás törvényeit nem ismerték, lenézte. Szabó Dezső, az aztán a rossz író, mondta, akikben egy gerezd van belőle, az egészen megromlik.

Engem ez az eleve bebalzsamozási készsége volt az, ami a mesterség tisztelétől egy időben elidegenített. Hisz foglalkoztam én is „mesterségbeli problémákkal”, de én azokat mindig a tenyésző, kibontakozni akaró lehetőségek szempontjából vizsgáltam: hogy kellene úgy átalakítani a drámát, verset, hogy olyant is kifejezhessen, amit most nem. Ő azonban az örökkévalóság, a nagy tapasztalatból lemért nagy törvények felől nézte: nemcsak az irodalom lehetőségeit, törekvéseit, de a maga érzéseit is, mi az, aminek reménye lehet a fennmaradásra, s mi az, aminek nem. Én szégyeltem volna, ha valamit, amit most fontosnak tartok, le nem írok, csak azért, mert a századok akusztikája azt eltorzítja, vagy elnyomja majd. Vagy úgy üdvözülök, egészben, amilyen vagyok, vagy dobjam el azt is, ami bebalzsamozódik belőlem. Ő azonban, aki olyan odaadással élt, tudta, hogy végül is csak néhány nagy téma:

a halál, szerelem, házasság, emberi gonoszság, ami az embereket minden időben érdeklik, s élményanyagát ezek köré kristályosította ki, a bonyolultságot világosan élek közé záró kristályokba. A mű máris igazolja, s valószínűleg egyre jobban igazolja őt. Mert egy kisebb hőfokú elmét tán megfagyasztott volna ez a mesterségtisztelet, egy kisebb emlékezet, élménykincs nem bírta volna a balzsamozást; ő azonban győzte mind a kettőt, azt is, hogy minden élhetőbe beledobja magát, minden élt versbe valót emlékké alakítsa, s ugyanakkor mint egy rengenget tapasztalatból összeállt, századokba kitölt kollektív szem figyelje magát, s válogasson a vers küszöbére érten, eldobva, ami már avas, régi s azt is, ami túlságosan új; rácsapjon s a végletekig kiaknázza az ős témák modern idők érdeklődésére számot tartó Szabó Lőrinc-i modulációit.

A modern művészetben, a lírában is a művész, a költő két életet él: írja verseit s csinálja építő elméletét. Szabó Lőrincről nem ebben az értelemben mondanám, hogy a líra egyik legnagyobb tudósa volt, aki valaha élt. Ezekhez az esszéíró költőkhöz ő úgy viszonylik, mint a 19. század nagy pozitivistá történész tudósai a mai kultúrfilozófusokhoz. Már az imponáló egyoldalúsága is! Mennyi mindenhez értetek ti, mondta látszólag irigyen — valójában azonban inkább megvetőn. Ő ismeretei ellenére egész életében csak a lírával foglalkozott, amihez nyúlt, az mind a lírájával került kapcsolatba. S ezen belül aztán volt is tárgyi és gyakorlati tudása olyan, mint senkinek. Azt, hogy mi fecsérlődött el nálunk, csak a mi nemzedékünk alatt, aligha tudnám jobban bemutatni, éreztetni, minthogy a költészetnek e nagy tudósa, akiben oly csillogóan élt a tudás, aki az én vásárhelyi diákjaimat a vers keletkezéséről mondott magyarázatával úgy elbűvölte, hogy miközben őt is megmentette volna a gondtól, s az ifjúság művészi fogékonysága színvonalában olyan uzsorakamatot hajtott volna, ez a mesterségtisztelet sosem szólhatott valami tanszék éléről — a mesterségeről.

De a hírszerző elszántságának s önfeláldozásnak, az örökkévalósággal farkaszemet néző művészfegyelemnek egy magasabb rendű erkölcsi tulajdonság ad értelmet, az, amely miatt én is megszerettem: az igazságszeretet. Most tizenöt éve, amikor a népi írókról szóló összefoglaló tanulmányomba őt is becsempésztem: már ez a felfokozott igazságszeretet volt szememben művészetének a megkülönböztető jegye.

Ez az igazságszeretet, megnyilvánul már abban is, hogy mit nem csinál. Mint líratudós ismerte természetesen a nyugati líra újabb törekvéseit, ritkábban hallott nevekre is voltak emlékei, de semmit sem tett, hogy a maga szabta határon túl lépést tartson velük, magát egy új, nagy jövőt kínáló irány elvei szerint modulálja. Mellette bontakozott ki a népi irodalom, vezetőihez sok évtizedes jó viszony fűzte, mint látjuk, meglelt volna a jogcíme, hogy ő is mint származásához hű népi korholja és faggassa Budapestet, ez azonban érzése szerint nem lett volna igaz, őt élet és kultúra lemorzsolta eredetéről, menthetetlenül *egyén*, a nagyvárosban hányódó egyének egyike lett, neki az egyénnek az életét kell megírnia. Ha valaki, ő kora ifjúsága óta harcban állt a tőkével, egy időben igen közel is állt a kommunizmushoz, én legalább jól emlékszem egy debreceni útra, 1931-ben, amelyen engem a marxizmusból vizsgáztattak, s a társalgás célpontjaként a legtöbb nyilat tőle — ő változó idők! — és Kodolányitól kaptam. Partizánharcot folytatott a tőkével, bár mint testvér siratta a szegényeket, s egy-egy olyan verse, mint a Holt húgom könyvei egy betű változtatás nélkül áttehető József Attila szocialista korában írt versei közé. Nem ijedt meg attól, hogy 19. századinak, a népiek városi literátor-entellektüelnek, a szocialisták individualistának tartják, a jelzőket bírta, mint az igazságszerető emberek: ő csak egytől félt, a belső igazságtól, attól, hogy annak a kezét eleresztve, azonosságát önmagával elvesztheti.

Köteteit egymás után olvasva összefüggésükben is felismeri az ember az igazságratórékvés folytonos korrekcióját. „Föld, erdő isten” — az első kötetben nagyon poétikus volt, vaskorszakunkban fuvolán szólt. A „Kaliban”, „Fény, fény, fény”, rátalál a nagyvárosra, a benne epedő, a tavasz után vágyódó fiúra — de ez még mindig inkább irodalom, mint Szabó Lőrinc. A „Sátán műremekei” megpróbálja fokozni, feszíteni a kétségbeesést, de ez meg túlzás, átlátszó programú ciklus —; a nagy

diadalmos kötet a „Te meg a világ”, beállítja a jó hangot, a költő és témái közt a helyes arányt. A „Különbéke” tán többet lazít, mint kellene, a megnőtt keserűséget megvesztegetné a család, siker, a hatás, témák. A „Harc az ünnepért” s a „Régen és most” újra nekivág a kemény igazságok halálkapaszkodójának, hogy aztán a „Tücsökzenében feloldódjon” a tücsök kissé az emlékezésben s az utolsó versekben végezze ott, ahol a legtöbben végezzük, hogy az életről nem lehet az utolsó szót kimondani, sem azt, hogy gyönyörű, sem azt, hogy szörnyű, mert mindkettő egyszerre.

S ahogy egész életével, úgy küzd igazságérzékéhez s persze érzéséhez igazítva, egy-egy motívumával is. Az a szerelem például, amelyből az érzéki hasonlat remeke lett, az első időkben még rejtve, álcázva szól. 1931-ben írt — „Tenger” című versében: (Egymás felett... kezdetű) mint ötöle magától tudom: a megvallhatatlan szerelem gyönyörét látta bele, egy találkozóra menet vagy onnét jövet — a hullámok játékába. Később a bűntudat, a családi meghasonlás versei szólnak róla, s a „Rossz férj panasza”, hogy aztán, lesz, ami lesz, olyan csodálatos versekben törjön a felszínre, mint „Piros kis hús barlang a szád”, „Csók” s végül a „Huszonhatodik év”-ben, a modern Orpheus szonettjeiben, aki hiába töri Euridikéért homlokával az Alvilág kapuját —, mind a két kereszténységet félretelva, diadalmos kétségbeesésben gyónja meg minden részletét.

A legnagyobbban azonban a lelkébe vetett háló kihúzásában érzem ezt az igazságszeretetet. Bacon írt a gondolkozás idolumairól, a csapdákról, amelyekbe a szellem beleesik. De hány csapdája van a versírásnak, a tetszetősség, lustaság, kikerekítés milyen delejes mezejébe kell előrehatolni annak, aki azt akarja kifejezni, ami benne van. De Szabó Lőrinc itt is addig gyötri az alája vetett mesterembert, amíg az nem hozza ki, amit ő elfogad. S itt tán nem is azokban a versekben kell csodálnom legjobban, ahol egy indulatát mondja ki, mint a Szakitásban, tekintet nélkül arra, hogy milyen embernek fogják tartani, vagy ahol egy emléket hoz felszínre, olyan érzéken, mint a Tücsökzenében: a pap bácsi méhesét, Babits szobáját, hanem amikor az érzékein átszapó hirtelen benyomásra, egy belecsapó illatra, álomra, zenehangra, a pocsolyában megvillanó égre: veti ki ezt az egész lelket meghúzó hálót, hogy azután olyan versek maradjanak előttünk, mint a „Rádiózene a szobában”, „Álom a tengeren”, „Májusi orgonaszag”, „Sokizületi gyulladás”.

Az igazságszeretet jellemző vonása, hogy minden állítás felfedezés. Mi másért érdemes egy nagy mű fáradalmait magunkra venni, minthogy valami olyat tudunk meg közben a világról, magunkról, amit amikor nekivágtunk, még nem tudtunk, vagy nem úgy tudtunk. Szabó Lőrinc versei felfedezések; amit megélt, bennük válik szemléltető igazsággá, persze sokszor csak az érzékek igazságává. Ő ezen nem is ment túl. Nem volt gondolkodó abban az értelemben, hogy gondolatrendszerrel épített volna; sőt bizalmatlan volt minden általánosítással szemben. Nem mintha a vita hevében egy-egy részigazságból kiindulva ő nem általánosított volna, sokszor az abszurdumig s ellenségességig, de ez csak gőz volt, az, amit ő a világról gondolt, a verseiben maradt meg, pointillista módon, minden versben egy igazsággal — de ez a sok igaz részlet együtt mégis az élet őrzési tája, s egyben egy minden illúziótól mentes bölcs tanítás —, hogy mi jó s mi rossz várhatja e tájon az embert.

Úgy szoktam őt megcsodálni, mint a kifejezés kivételes mesterét. S valóban, ezrével lehetne idézni a sorokat, ahol az epigrammaszerű rövidség a képzelet őrzési munkáját zárja szóba. De tán sikerült megmutatni, hogy e kifejező erő nem valami ügyesség, emögött is nagyobb s elsősorban erkölcsi jellegű erők állnak: az élet minden vonatkozásában betornázott igazságszeretet nem tágít, amíg a maga zsákmányát meg nem kapja, a művészfegyelem, szinte egy cséplőgép, állandóan őrli, választja az élményt, amelyet a kötelességgé vált életszomj kivételes bőségben hajt fel.

Azonban Szabó Lőrinc több, mint nagy kifejező. Épp mert nem volt szándékában, mert csak az idegrendszerén fennakadt zsákmányt akarta konzerválni: sok mindent megoldott, ami másoknak, akik akarták, nem sikerült. Egy nagyszerű Rippl-Rónai, amely ifjú korában s a tán még nagyszerűbb Bernáth-kép közt, amely halála előtt készült, a verseiben ő is megfestette magát úgy, ahogy az új íródalomban is

kevesen. A regényírás tán itt szorította meg legjobban a lírát: úgy hozzászoktatott a maga sokrétű, ellenpontos alakjaihoz, hogy a szegény lírikusnak, aki úgy akarja magát emlékezetünkbe hagyni, ahogy önmagában becézi magát, önarcképe kihívja az emberről szerzett tudásunkat. Szabó Lőrinc azonban, épp mert nem a tükrében illegette magát, hanem igaz pillanatait rögzítette gyilkos igazságszeretettel: a legnagyobb regényhősökkel versengő hiteles képet hagyott ránk, amely a nagy dolgokban ugyanazt a sivárságot árasztja, amelyért férfi barátainak sem volt különös öröm vele lenni —, s a kicsi dolgokban, az élet játékos rezzenéseiben ugyanazt a játékoságot s bőséget, amelyért az asszonyok rajongtak érte, mindent megbocsátottak neki.

De sorsa — a Pestre sodródott, nagyravágyó vidéki fiatalember története —, nemcsak egyéni sors, hanem summája ezrekének, százezrekének. Azt a népfít, aki Pesten megszokta ugyan a mindennapi fürdőszobát, de tulajdonképpen népe képviselőjében szenvedni el a nagyvárosi életet, aki, valljuk meg, elég kis számban jár —, irodalmunk több példányban is illusztrálhatja; Szabó Lőrinc azonban, éppen mert semminek a dokumentálására nem törekedett: irodalmi inkarnációja lett annak a sok millió vidékről felkerült embernek, akit a kíváncsiság felhozott, beletanult a nagyváros életébe; az hol töri, hol elbűvöli, egy-egy illat, az Üllői úton behimbáló szénászeker azonban még egészen más emléket zúdít rá, mint a pestiekre. Budapest — háromnegyed részben — műveltebb vagy egyszerűbb Szabó Lőrincekből állt, én a Medve utcai polgáriban csupa ilyennek a gyereket tanítottam.

Azonban Szabó Lőrinc nemcsak vidéki — alapjában véve keleti ember is —, nemcsak mongol arca vall erre (mely előtt a mongol katona, tanúja voltam, megnyitotta a kordont), hanem a kivételes gyötirelem is, amit a nyugati s tőkés életforma jelent neki. Az orosz irodalomnak kedvenc alakja a keleti ember, akit a nyugati racionalizmus tönkretesz, vagy ha mint Raszkolnyikov, hozzá akar törni, gyilkossá tesz. Szabó Lőrinc, bár életében beletörni nem tudott (törtnek nem való vagyok), szellemében mégis szép szintézisbe hozta a lelkében szunnyadó kelet emlékkincsét s a kísérletezés, elemzés, az élmény megragadásának nyugati módszerét.

Korunk nagy ténye, amire ő is panaszkodik, hogy az ember kiégette magából az Istent. S valóban, azt, hogy milyen annak az embernek az élete, akinek az Isten kiégetése tökéletesen sikerült, s egy új, azzal egyenlő értékű Értelmet azonban nem sikerült találni: kevés emberen ismerhetjük meg úgy, mint Szabó Lőrincen...

